

TANULJ A SZOMSZÉDNAK HÁZA ÜSZÖGÉN

Egy különleges bronzkori épület rekonstrukciója

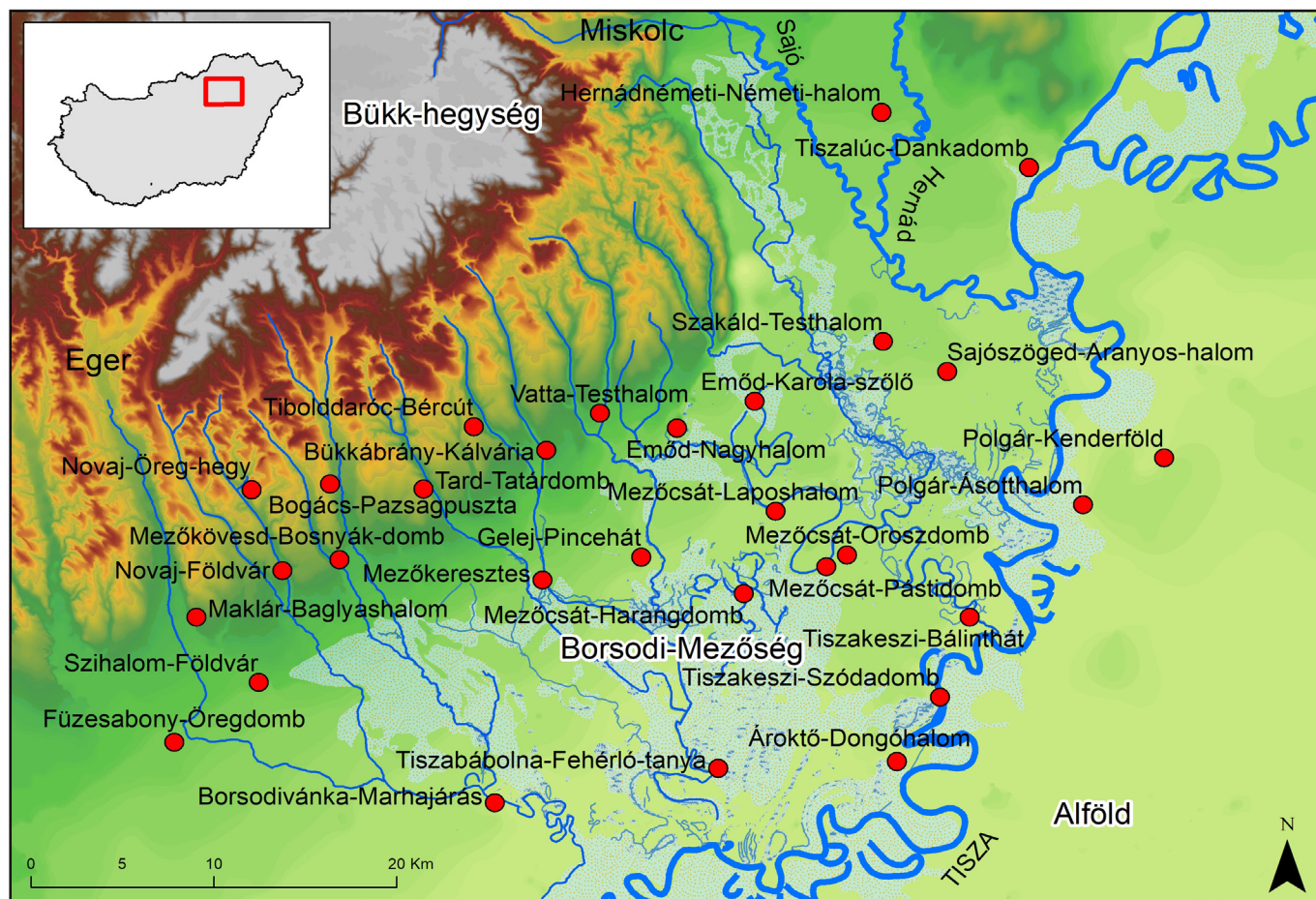
P. FISCHL KLÁRA¹ – PUSZTAI TAMÁS² – TOBIAS L. KIENLIN³ – BALÁZS ÁDÁM⁴ – GUCSI LÁSZLÓ¹

Magyar Régészet 11. évf. (2022) 3. szám, pp. 1–9. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.3.5>

Borsodivánka-Marhajárás-Nagyhalom bronzkori tell településén 2015 óta zajlanak ásatások. Ennek során 2022-ben egy leégett házrészlet feltárására került sor. A tűz által konzervált épületmaradványok olyan megfigyelésekre adtak lehetőséget, melyek alapján az épület belső kialakítása és az épület falainak díszítése is részben rekonstruálhatóvá vált. A feltárt épületrész a rendelkezésre álló adatok alapján párhuzam nélküli a Kárpát-medencei bronzkor-kutatásban.

Kulcsszavak: bronzkor, tell, épület, tűz, patics, faldíszítés, Borsodivánka

Borsodivánka-Marhajárás-Nagyhalom bronzkori tell településén 2015 óta zajlanak ásatások a *Borsod Region Bronze Age Settlements* (BORBAS) projekt keretében (P. FISCHL, KIENLIN & PUSZTAI 2016; KIENLIN, P. FISCHL & PUSZTAI 2018; P. FISCHL, KIENLIN & PUSZTAI 2022). A lelőhely jól illeszkedik a Dél-Borsodi síkság kora-középső bronzkori szigorú rend szerint felépülő településszerkezetébe (1. kép).

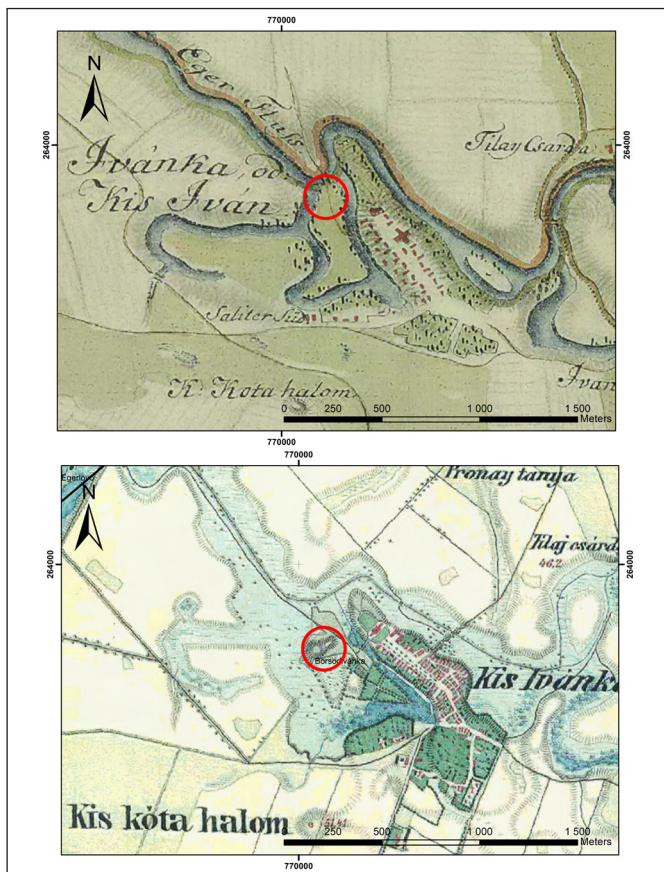
1. kép. A BORBAS projekt által kutatott Bükk-hegylábi és dél-borsodi bronzkori települési hálózat

¹ Miskolci Egyetem, ELKH BTK Régészeti Intézet, e-mail: flklari@gmail.com, laszlogucsi@gmail.com

² Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet, e-mail: pustai.tamas@mnm.hu

³ Department of Prehistoric Archaeology, University of Cologne, e-mail: tobias_kienlin@yahoo.de

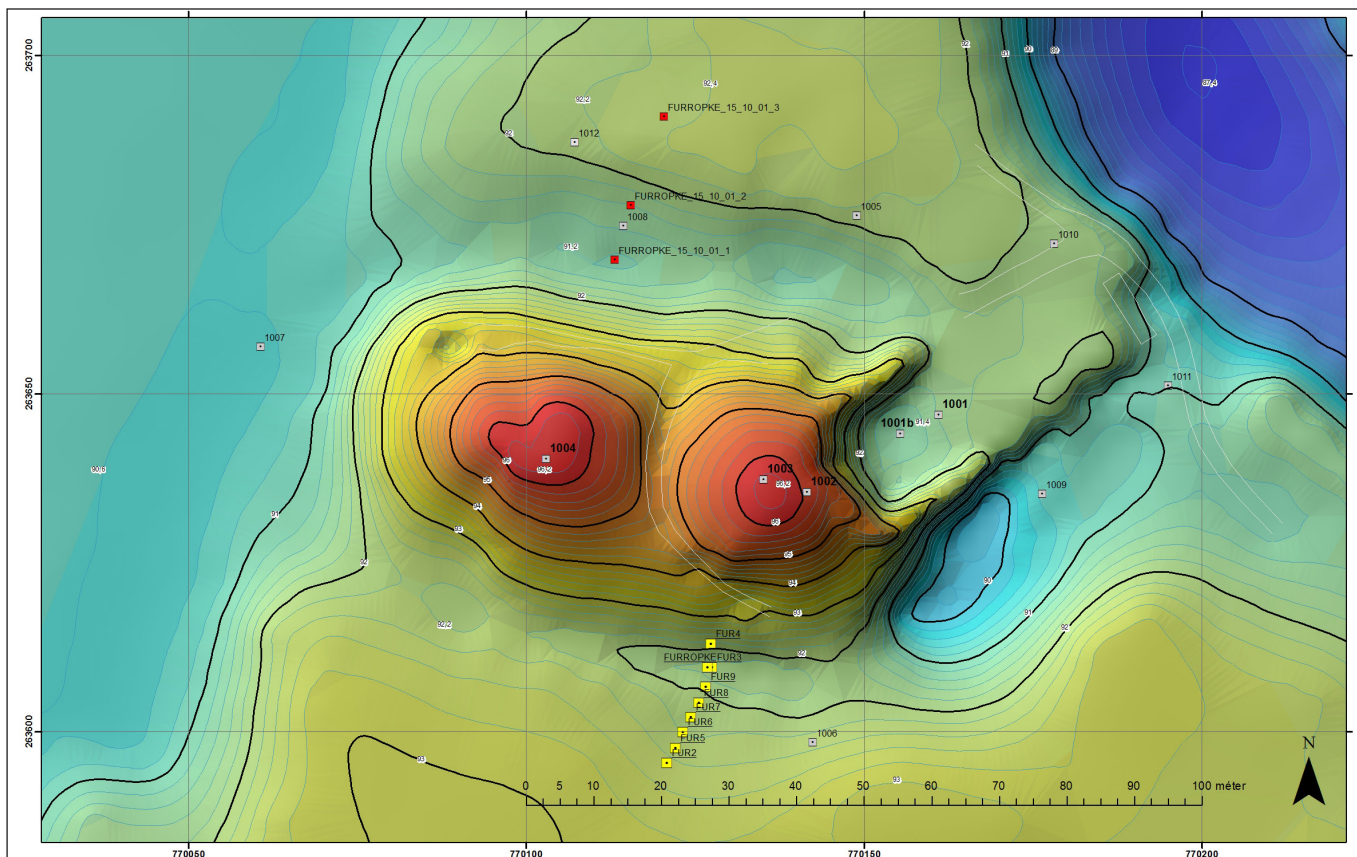
⁴ Miskolci Egyetem, e-mail: balazsadam.archaeo@gmail.com

2. kép. Borsodivánka-Marhajárás-Nagyhalom vízzel körbevett területe az 1. és 2. katonai felmérések térképlapjain

A bronzkori település a Rima, Kánya és Eger patakok által körülvett sziget északi részén található; egy központi tellből, azt körülvevő árokból és külső települési egységből áll (2. kép). A központi, többrétegű magot körülvevő árok közvetlenül az egykori patakmederbe csatlakozott, ezáltal a település belső részét vízzel telt árok övezte (3. kép). A lelőhely az Orczy-Prónay kastély angolkertjébe komponálva egykor kálváriaként is szolgált. Ekkor vágták testébe azt a keskeny gyalogutat, amely ma a halom dupla domb formáját adja (4. kép). A 70–80-as években a halom délkeleti részébe egy lőtér is vágtak (3. kép); a régészeti lelőhelyet – e bolygatás eredményeként – az elhagyott lőtér falából előkerülő leletek alapján lehetett meghatározni. A lelőhelyről először B. Hellebrandt Magdolna számolt be (HELLEBRANDT 1979), majd Seres Nándor természetvédelmi ör megfigyelése nyomán 2014-ben került be a BORBAS projekt kutatásai közé.

A 2015 és 2016. évi kutatás folyamán a lőtér ferde metszetsfalának függőlegesre alakítása során tártuk fel az 1. szelvényt. Ennek hossza 5 méter, szélessége a ferde fal következtében a tell tetején 50 cm, a lábánál 1,5 méter volt. A megtisztított metszetsfal alapján több mint 2 méteres rétegsorral rendelkező

3. kép. A Nagyhalom geodéziai felmérése

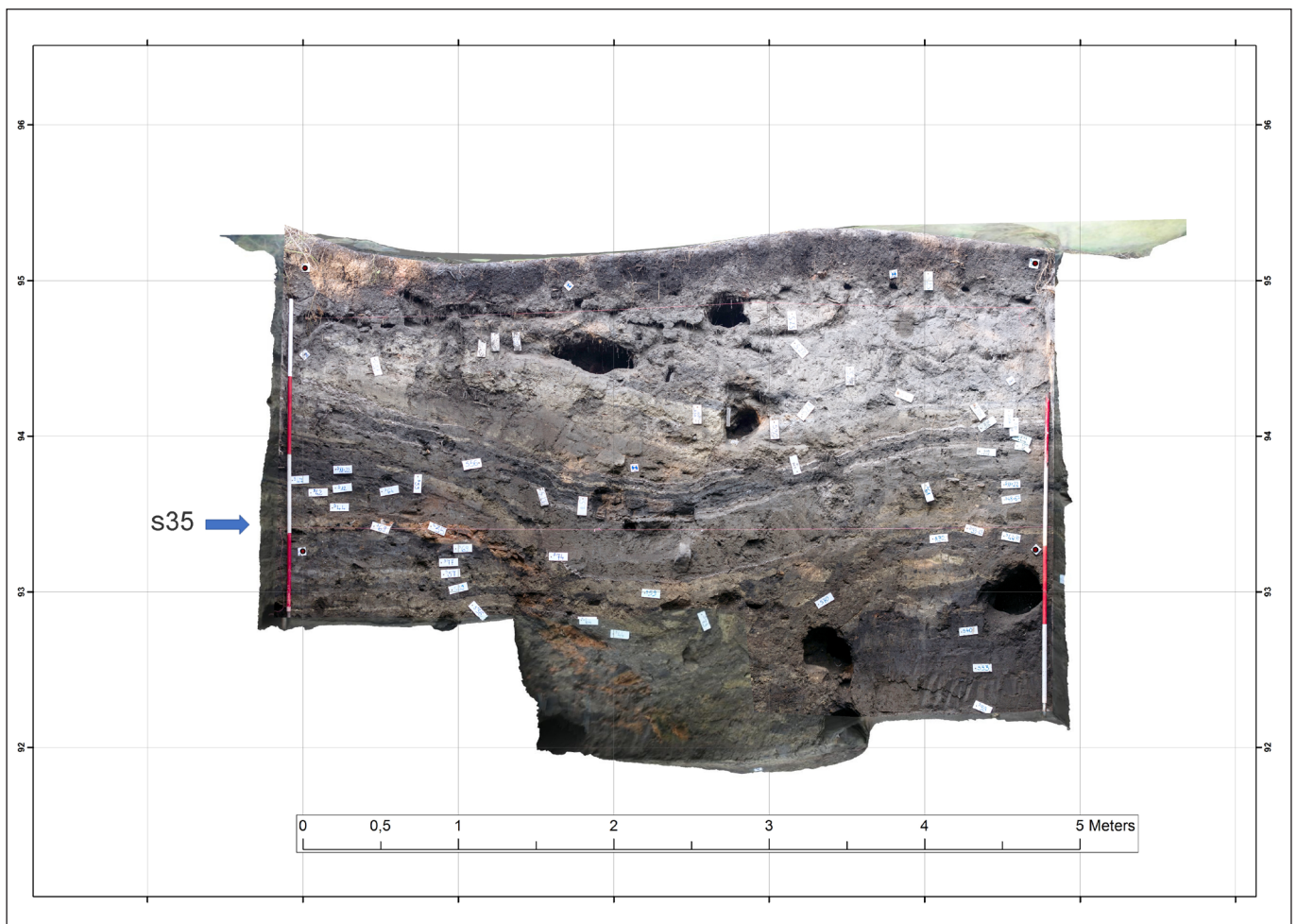

4. kép. A Nagyhalom „dupla” dombja DNy-ről fényképezve

tell egyik használati fázisában egymásra rétegezve öt fitolit-, valamint közöttük három szemétretegként azonosított feltöltési réteg került elő. A jelentős kiterjedésű és vastagságú fitolitmaradványok további vizsgálatára 2017-ben egy 5 x 5 méteres szelvényt nyitottunk az 1. szelvény nyugati oldalán (P. FISCHL 2021). Ebben a 2. szelvényben került feltárássra 2022-ben a *G ház*nak elnevezett objektum, melynek bemutatására ez a publikáció vállalkozik.

Az 1. szelvény nyugati metszetsfalában dokumentált rétegződés és a szelvényben S 35-ös számon elkülönített égett réteg (5. kép) már jelezte, hogy egy leégett épület maradványaira számíthatunk a 2022-es feltárás során. Az épület méreteit nem tudjuk rekonstruálni, mivel csupán az ÉNy-i sarok, illetve

a nyugati és északi fal részletei estek a 2. szelvénybe. A 2022-es kutatás eredményeit kiegészítve az 1. szelvény 2016. évi dokumentációjával egy rövid szakaszon feltételezéseink szerint meg lehetett figyelni a keleti fal alaperendájának lenyomatát is, ez a szakasz azonban nagyon rövid, így csak nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az épület K-Ny-i irányban 6,3 méter széles/hosszú volt (9. kép). A feltárás többi rétegében megfigyelt házmaradványok hosszanti tengelye K-Ny. A *G ház* tájolása is a K-Ny irányhoz igazodott, de nem dönthető el biztosan, hogy ez az irány a ház hosszabbik, vagy a rövidebbik oldalához kapcsolható.

5. kép. Az 1. szelvény nyugati metszetsfala a tell rétegsorával

6. kép. 1: A G ház ortofotója, 2: a C1 négyzet plasztikus díszének in situ fényképe, 3: a kibontott díszítőmotívum

A G ház mellett a 2. szelvény ÉNy-i sarkában egy másik épület kis részletét is feltártuk; ez kapta a H ház nevet. A két épület között 80 cm széles, alul fitolitréteggel borított, efelett agyagos-homokos borítású síkator haladt (8–9. képek, „Hunyadi János” és „Arany János utcák”; <https://bronzkor.hu/mi-is-az-az-egyedi-azonosito-%e2%88%92-utcanevadas-a-borosdivankai-asatason-video/>). Mindkét épület falánál a talpgerendás építészeti megoldást alkalmazták, azok falszerkezete azonban a megfigyelések alapján jelentősen eltért egymástól. A H ház építészeti megoldásait egy másik publikációban fogjuk közreadni.

Bontás közben azt tapasztaltuk, hogy a leégett maradványoknak csak egy része kerül elő *in situ*, egy jelentős részét még a bronzkorban elplanírozták. Az omladék teljes eltávolítását több más feltárt házrészlet esetében is megfigyeltük a lelőhelyen (pl.: C és H házak). Így a G ház esetében a meghagyott égett omladék már jelentős eltérésnek számít a többi települési rétegben alkalmazott cselekvéssorokhoz (social practices) képest.

Az omladék egyes részei eltérő módon égtek ki; a négyzethálós rendszerben felszedett paticsmaradványok kiértékelése folyamatban van. Ez alkalommal az omladékban megfigyelt különleges díszítőelemekre és a ház belső tagolására fókuszálunk.

A G ház *in situ* maradt omladékában a C1 négyzet területén egy bedőlt fal külső sík felületét tudtuk kibontani. A sík felület eltávolítása után, alatta mintával lefelé fekvő plasztikus díszek hátoldalát tisztítottuk meg (6. kép 1–2). A mintát fríz jelleggel, háromszög átmetszetű bordákból kialakított dupla füzérek, hármas bordákból álló spirálisok és dupla egyenes bordából álló lezáró sor alkották (6. kép 3). A ház égett omladékában számos helyen találtuk meg hasonló díszítések erősen töredezett részleteit (9. kép). Dupla spirált sikerült még megfigyelni az A2 négyzetben; ezen a területen a ház fala csak kis mértékben égett meg. További majdnem ép spirál került elő az E1–D1 négyzetek területéről; a C1 és A1 négyzetekben a minta „színevel” lefelé, míg az E1–D1 négyzetben felfelé feküdt. 2016-ban, az 1. szelvény égett omladékának eltávolítása

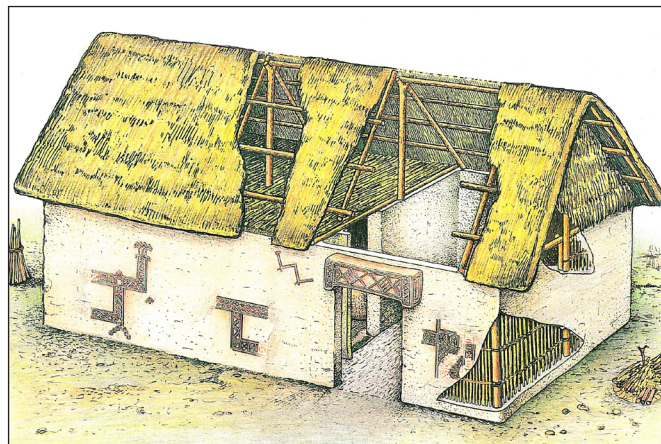
közben is felszedtük egy ilyen spirál töredékét. A feltárt plasztikus faldíszek alapján, a részleges planírozás ismeretében megállapíthatjuk, hogy az épület falát belülről nagy felületen díszítették girlandokból és spirálisokból álló minták. A plasztikus díszek közül két, mintával lefelé fekvő, összefüggő darabot Dobos Endre, a Miskolci Egyetem professzora egy speciális ragasztó segítségével rögzített a terepen, majd a díszítéssel érintett területeket átfordítottuk és a díszeket utólag preparáltuk ki.

A hazai szakirodalomban Tiszaug-Kéménytetőről ismert díszített falú épület (7. kép; CSÁNYI & STANCIK 1992, Abb. 76). Tiszaugon egy nagyrévi épület külső falsíkját díszítő geometrikus díszek töredékeit tárták fel; az épület falának plasztikus mintája azonos volt a nagyrévi közösségek által a kerámiatárgyakon használt díszítőmotívumokkal. Nagyon hasonló plasztikus díszeket tártak fel Sălacea/Szalacs „Dealul Vida” (Románia) második rétegének ún. templomépítményében is (összefoglalóan: ORDENTLICH, GĂVAN & GHEMIŞ 2014, 207–230); a háromhelyiséges épület belső falát a borsodivánkaihoz nagyon hasonló spirálisok díszítették. Hasonlóan egyértelműen házak falának díszítését alkották a vattina kultúra Mosorin-feudvari tapasztásmaradványai (HÄNSEL & MEDOVIĆ 1991, 74–75, Abb. 9–10). Plasztikus töredékek ismertek Gyulavarsánd-Laposhalomról (BÓNA 1975, Taf. 146.1–7) és Tószeg-Laposhalomról, ahol biztosan a padlóra tapasztott tűzhelyek oldalát díszítették (BANNER, BÓNA & MÁRTON 1957, Abb. 41, Abb. 43, Abb. 25–24). Hasonlóan tűzhelytapasztásként írják le a békés-várdombi tapasztástöredékeket is (BÓNA 1974, Taf. VI).

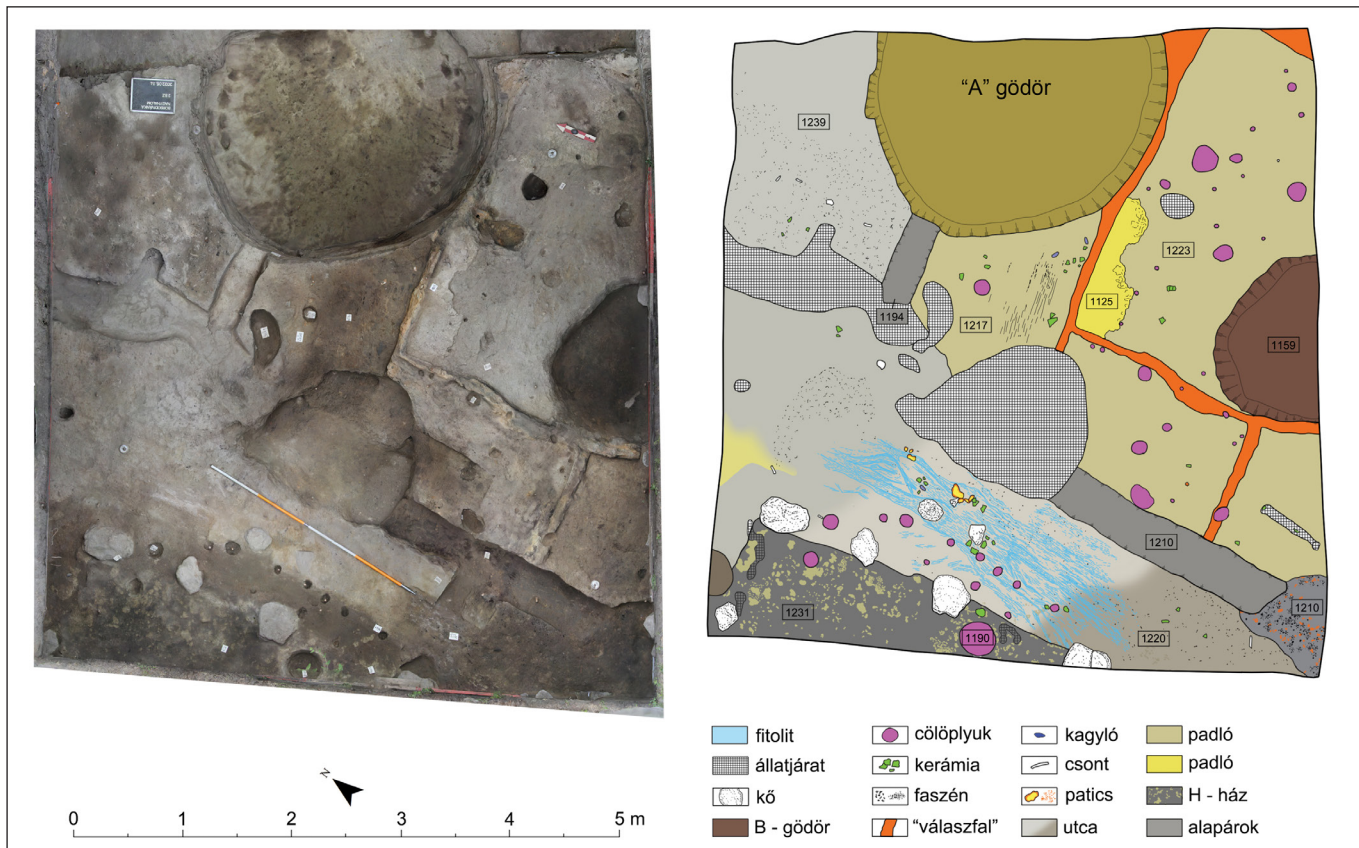
A wietenbergi kultúra késői időszakából (Wietenberg III/ RBC) Geoagiu de Sus/Felgyógy (Románia) lelőhelyről egy rituális gödör betöltéséből ismerünk hasonló töredékeket, melyeket a publikáló fal vagy tűzhely falának díszítéseként értelmezett (CIUGUDEAN 1999, Abb. 12–14). Egy spirálisokkal díszített fríz töredékei kerültek elő Ménfőcsanakon egy halomsíros kultúrába sorolt különleges *pyhostemetkezésként* értelmezett gödörből (ILON 2014). A lelet kapcsán a szerző szélesebb kronológiai körben gyűjtötte össze a fal- és tűzhelytapasztásokat, mint a mostani rövid előzetes jelentésünk, mely elsősorban a középső bronzkori példákra koncentrált (ILON 2014, 22–25, Abb. 6, 13–14). Az épületek falának díszítése csak akkor marad ránk, ha az épület leég és a maradványokat nem távolítják el. A kevés eddig ismert ilyen jellegű maradvány értelmezése esetében általában a kultikus/szakrális kontextus merül fel. Ha azonban figyelembe vesszük a planírozási szokásokat, valószínűsíthetjük, hogy sokkal több esetben lehetett a házak fala díszített.

A *G ház* fala az égett paticsmaradványok alapján fonott, tapasztott, vázszerkezetes lehetett. A falak vonalában nem találtunk nagyméretű oszlophelyeket, hanem a bronzkori tell feltárásokon számos esetben megfigyelt talpgerenda meglétére utaló „alapárkokat” tártunk fel (Jászdózsa-Kápolnahalom: STANCIK & TÁRNOKI 1992, 126; Füzesabony-Öregdomb: SZATHMÁRI 1992, Abb. 92, 136; Túrkeve-Terehalom: CSÁNYI & TÁRNOKI 1992, Abb. 113–115, 162; Berettyóúfalu-Herpály-Földvár: MÁTHÉ 1992, 171). A nyugati alapárkok szélesebb (35–40 cm), míg az északi és a keleti alapárkok keskenyebbek (30 cm) voltak. Feltehetően ebbe a talpgerendába állították azokat az oszlopokat, melyek között befonták, majd sárral betapasztották. Az épület szelvénybe eső részében nem találtuk tűzhely maradványát.

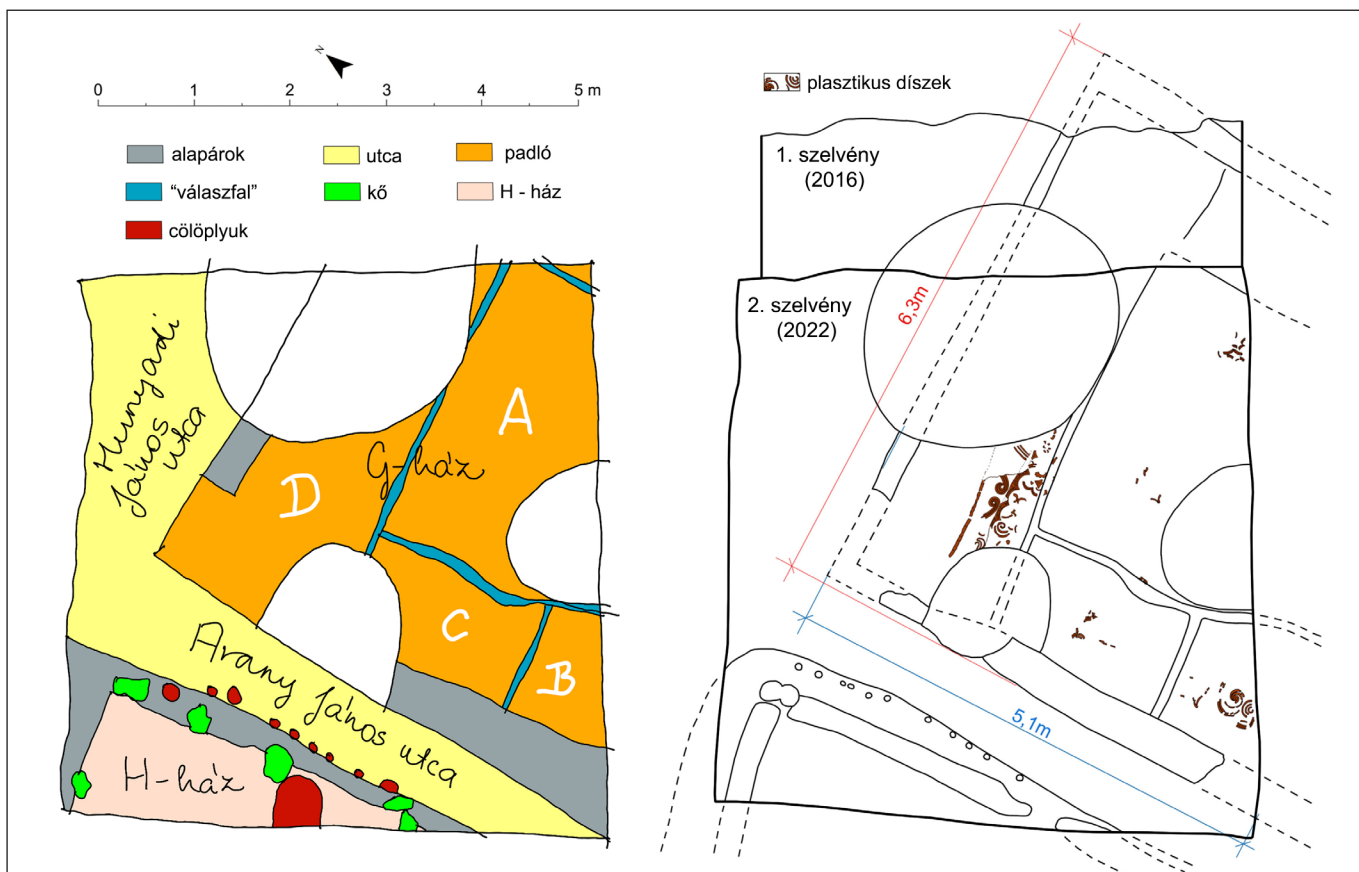
Az égett omladék eltávolítása után a *G ház* belsejében 8–9 cm szélességű, agyagból tapasztott belső osztásokat figyeltünk meg. Az osztásokkal létrejött terek egy központi nagyobb helyiséget (*A helyiség*) vettek körül és a feltárt részen a falak mellett húzódtak. Szélességük 1–1,4 méter. A *C helyiség* esetében a hosszúságot is tudtuk mérni; ez 1,8 méter volt (8–9. képek). A válaszfalak feltehetően nem voltak a plafonig futó, valós falak; vastagságuk és egyéb fa tartószerkezet hiányában alacsony térelosztóként rekonstruálhatjuk azokat. Jelen dolgozatban az így leválasztott térrészeket helyiségként neveztük meg és írtuk le. A *B* és a *C helyiségekben* nagyméretű tárolóedények *in situ* maradványait tártuk fel. A *D helyiség* díszített fríze alatt

7. kép. Tiszaug-Kéménytető díszített falú lakóépülete (CSÁNYI & STANCIK 1992, Abb. 76)

8. kép. A G ház ortofotója és felszínrajza a padló bontási szintjén

9. kép. A G ház és környezetének értelmezett rajza, valamint a G ház kiszerkesztett rekonstrukciója a 2016. évi ásatási felszínnel

P. Fischl Klára et al. • Tanulj a szomszédnak háza üszögén. Egy különleges bronzkori épület rekonstrukciója

a padlón nem találtunk edényeket. Az *A helyiség* keleti részén jobbra kisméretű ivóedények töredékeit találtuk. A leletanyag feldolgozása, restaurálása folyamatban van, így a berendezéssel kapcsolatos megfigyelések pontosítása csak ezután fog megtörténni.

A késő neolitikum és a rézkor időszakából ismerünk nagyméretű, agyagból készített tárolóládákat épületek belsejéből, ezek azonban önálló építmények (hazai későneolitik példák: RACZKY, ANDERS & SEBŐK 2005, 42; Precucuteni-Cucuteni időszakból: MONAH ET AL. 2003, 34–35, 97, 105). A Cucuteni-Tripolye házmodellek közül kettő is leválasztott tárolóhelyet mutat a ház egyik fala mellett (pl.: Popudnya, Shushovka: BURDO 2011; PALAGUTA & STARKOVA 2017) melyekhez hasonlóan Ovčarovoról is ismerünk (TRENNER 2010, Kat. Nr. 41). A Borsodivánkán a fal mellett megfigyelt leválasztott terek értelmezését ezek alapján valamilyen tárolófunkcióval magyarázzuk, különösen, ha a *B* és *C helyiségek* edényeit is figyelembe vesszük. A ház központi terét körbevevő helyzetük olyan különleges, hogy több kérdést is felvet. Egy család vagy háztartás által használt „normális” épülettel van dolgunk? Vagy egy speciális, sokkal inkább közösségi használatú épületet rekonstruálhatunk a leletkontextus alapján? Az égett omladék alatt egy fekete, hamus réteg (S69), majd több vékony padlóesározás (S1225 – erre tapasztották mindenütt a vékony falakat, S1223, S1228) jelezte, hogy az épületet nem egy egyszeri esemény keretében építették és égették le, hanem az égést egy hosszabb használati periódus előzte meg.

Hasonlóképp több kérdést vet fel egy másik, feltehetően a *G* házhoz tartozó jelenség is. Az épület ÉNy-i sarkát egy állatjárat és egy hozzá kapcsolódó rókafészek bolygatta, míg az északi fal és a *D helyiség* egy része az alatta levő *A gödör*be csúszott. Ezt a jelenséget már az 1. szelvény Ny-i metszeten is megfigyeltük (5. kép). A *G ház* égett maradványait az *A gödör* déli felében találtuk meg, nagyjából 1,5 méterrel a ház szintje alatt, de pontosan a ház északi falának vonalában (6. kép). Az *A gödör* északi felében nem találtunk égett maradványokat. Ez felveti a kérdést, hogy hogyan és miért épült a *G ház* egy korábbi gödörre, mely feltehetően laza feltöltésének köszönhetően előb-utóbb beszakadt az épület alatt? Vagy az is elképzelhető, hogy az *A gödör* a *G házzal* egyidőben volt használatban, és részben vagy teljesen üres volt, amikor az épület leégett? Ha a gödör valóban egykorú volt a házzal, akkor nehéz megmagyarázni, hogy miért csak félig van az épületben, és hogyan kapcsolódott annak északi falához. Ha azonban a ház felépítése előtt kiásták, akkor miért és hogyan épült rá a ház? A két objektum kapcsolata még nem tisztázott a pontosan.

A borsodivánkai *G házról* eddig megismert adatok birtokában megállapítható, hogy az épület több vonásában is eltér a bronzkorból eddig feltárt épületektől. A házban nem találtunk tűzhelyet, ami magyarázható azzal is, hogy a ház nem került teljesen feltárássra. A falak melletti kisebb „helyiségek” leválasztása, a díszített falak, a nem teljesen elplanírozott omladék és az *A gödör* különleges helyzete alapján ezt az épületet mindenképp ki kell emelnünk a bronzkorban ismert épületek sorából. Pontos funkciójának meghatározásához azonban még várni kell a folyamatban levő vizsgálatok eredményeire. Az épület falát díszítő spirálisok a füzesabonyi kultúra kerámiáin és fémművességében is megjelenő elemek. Repetitív megjelenésük – a koncentrikus körmotívum mint díszítő és térrendező elem – a korszakban betöltött szimbólum szerepükre utal. E szimbolikus képi világ megjelenése a borsodivánkai *G ház* falán az épület különleges funkcióját is jelezheti.

A tanulmányban közölt fotók, rajzok és grafikák P. Fischl Klára, Gucsi László, Pusztai Tamás, Tobias L. Kienlin és Bakos Gábor munkái.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Banner I., Bóna I. & Márton L. (1957). Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10, 1–140.

Bóna I. (1974). Bronzezeitliche Siedlungen in der Umgebung des Burghügels (Várdomb). In: Banner J. & Bóna I.: *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest: Akadémiai Kiadó, 133–156.

P. Fischl Klára et al. • *Tanulj a szomszédnak háza üszögén. Egy különleges bronzkori épület rekonstrukciója*

Bóna I. (1975). *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Archaeologia Hungarica Series Nova 49. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Burdo, N. (2011). Discovering the sacred word of the Trypillians. Vikentii Khvoika. *Trypillian Civilization Journal* 2011-2. <https://www.trypillia.com/2011/92-2011-2-archaeology-discovering-the-sacred-world-of-trypillians-vikentii-khvoika>

Ciugudean, H. (1999). Betrachtungen zur Ende der Wietenberg-Kultur. In: Boroffka, N. & Soroceanu, T. (eds.): *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Internationale Archäologie. Studia honoraria 7, Rahden/Westfalen, 107–131.

Csányi M. & Stanczik I. (1992). Tiszaug-Kéménytető. In: Meier-Arendt, W. (ed.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt a. M.: Museum für Vor- und Frühgeschichte, 115–119.

Csányi M. & Tárnoki J. (1992): Túrkeve-Terehalom. In Meier-Arendt, W. (ed.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt a. M.: Museum für Vor- und Frühgeschichte, 159–165.

P. Fischl K. (2021). *Leletek a lőtér oldalából*. <https://www.youtube.com/watch?v=ls3Gn3op-aY>

P. Fischl K., Kienlin, T. L. & Pusztai T. (2016). Dél-borsodi bronzkori településkutatások. *Magyar Régészet* online folyóirat 2016 nyár. http://files.archaeolingua.hu/2016NY/Fischl_Kienlin_Pusztai_H16NY.pdf

P. Fischl K., Kienlin, T. L. & Pusztai T. (2022). *A rend nyomában. 4000 éves települések a Bükkalján és a Borsodi-síkság területén*. Budapest: Martin Opitz.

Hänsel, B. & Medović, P. (1991). Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin von 1986–1990. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 72, 48–204.

Hellebrandt M. (1979). Borsodivánka. A Herman Ottó Múzeum 1977–1978. évi ásatásai és leletmentései. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 17–18, 110.

Ilon G. (2014). Opfergrube der Hügelgräberkultur in der Gemarkung von Ménfőcsanak Spiralornament auf einem Tonfries eines Gebäudes. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65, 5–42.

Kienlin, T. L., P. Fischl K. & Pusztai T. (2018). *Borsod Region Bronze Age Settlement (BORBAS). Catalogue of the Early to Middle Bronze Age Tell Sites Covered by Magnetometry and Surface Survey*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Band 317, Bonn: DR. RUDOLF HABELT Verlag.

Sz. Máthé M. (1992). Berettyóújfalu-Herpály-Földvár (Die bronzezeitlichen Schichten des für die neolithische Herpály-Kultur eponymen Fundortes). In: Meier-Arendt, W. (ed.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt a. M.: Museum für Vor- und Frühgeschichte, 170–173.

Monah, D., Dumitroaia, G., Monah, F., Preoteasa, C., Munteanu, R. & Nicola, D. (2003). *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*. Muzeul de Istorie Piatra-Neamț, 2003.

P. Fischl Klára et al. • *Tanulj a szomszédnak háza üszögén. Egy különleges bronzkori épület rekonstrukciója*

Ordentlich, I., Gävan, A. & Ghemiş, C. (2014). Sălacea “Dealul Vida = Vida hegy”, Bihor County. In: Gogâltan, F., Cordos, C. & Ignat, A. (ed.): *Bronze Age Tell, Tell-like and Mound-like Settlements on the eastern Frontier of the Carpathian Basin*. Cluj-Napoca, 207–230.

Palaguta, I. V. & Starkova, E. V. (2017). A House Model from Popudnya, Cucuteni-Tripolye Culture, Ukraine: A New Interpretation. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 45/1, 83–92.

Raczky, P., Anders, A. & Sebök, K. (2005) Újkőkori ház kísérleti rekonstrukciója Polgár-Csőszhalom településről. *Ősrégészeti levelek* 7, 24–49.

Stanczik I. & Tárnoki J. (1992). Jászdózsa-Kápolnahalom. In: Meier-Arendt, W. (ed.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt a. M.: Museum für Vor- und Frühgeschichte, 120–127.

Szathmári I. (1992). Füzesabony-Öregdomb. In: Meier-Arendt, W. (ed.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt a. M.: Museum für Vor- und Frühgeschichte, 134–140.

Trenner, J. (2010). *Untersuchungen zu den sogenannten Hausmodellen des Neolithikums und Chalkolithikums in Südosteuropa*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 180, Bonn: Dr. Rudolf Habelt Verlag.